

UDC 930.85 (4-12)

YU ISSN 0350-7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXIX

Redacteur

NIKOLA TASIC

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrtaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Membres de la Rédaction

MILUTIN GARASANIN, MIJKA IVIC, C'EDOMIR POPOV,

ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique),

DIMITRIJE DJORDJEVIC (Santa Barbara), DRAGOSLAV ANTONIJEVIC,

VESELIN DJUREVIC, MIODRAG STOJANOVIC

BELGRADE

1998

www.balcanica.rs

ци су им узвраћали: „Није pamетно убити Немца из заседе, побећи, а оставити стотину талаца да буду стрелјани“. Управо *Четнички покрећ ошћора и оружани сукоби са комунистима*, предмет су друге главе Лазихеве књиге (стр. 47–66).

У трећој глави се разматра: *Британска политика према четничком покрећу* (стр. 67–98). Дата је читава скала односа између Британске владе и Драже Михаиловића, коју карактерише циклично кретање све до пораза четника на Неретви и голе прагматичности Черчила да помаже онога ко му тренутно уништава више непријатељских војника. За цивилно српско становништво Британци се нису много бринули.

Супериоран однос Британаца према четницима и нефлексибилности Драже Михаиловића да се томе повинује, изазвали су кризу Равногорског покрета на дужу стазу. Њој су ишле на руку и борбе партизана на Неретви, и став Немаца

да упоредо с партизанима ликвидирају и четничке одреде. О тој проблематици говори Милан Лазих у четвртој, петој и шестој глави своје књиге (стр. 99–205). Последња, седма глава посвећена је поразу Равногорског покрета (стр. 207–266), који због свега што је наведено као доказни материјал и није могао имати другачију судбину него што ју је имао. Остављен од својих традиционалних савезника, па и од краљевске владе у Лондону, ненавикнут да се сам сналази и ослања на сопствене политичке и оружане снаге (партију није имао), он је све више губио тло под ногама. Последњи марш – маневар здружених четничких јединица према Босни уследио је и сувише доцкан и завршио се катастрофом четника на Лијеvcу пољу у Босанској крајини и на Сутјесци 1945. године.

У Закључку дат је укупан поглед на четнички покрет, који није прости збир појединачних погледа, већ сумарна оцена свеукупне проблематике којом се аутор бавио.

Здравко Антионић

ДРУГИ СВЈЕТСКИ РАТ — 50 ГОДИНА КАСНИЈЕ

Књига *Други свјетски рат — педесет година касније* представља у најкраћем синтезу промишљања о времену у којем се свијет у последњој деценији прве половине XX вијека суочио са сударом три моћне идеолошке доктрине: комунистичком, фашистичко-нацистичком и грађанско-демократском које су се двадесетих и тридесетих година сучељавале, а у вихору Другог свјетског рата оштро поларизирале на њемачко-италијанско-јапански и совјетско-енглеско-амерички ратни блок.

У овом најдраматичнијем и по последицама најтрагичнијем судару и политичком сумрачју идеолошких страсти, мржње и бешчашћа, у којем је звекет оружја и убијања надплазио разум и осјећања начином и количином страсти

која се не да потиснути из свијести потоњих генерација, потребно је осврнути се и са одстојања од пет деценија видјети смирено и колико је могуће без страсти што се доиста десило, зашто и како, колико је ко у тој свјетској калварији поднио људских, материјалних и моралних жртава, те какве су и колике последице тог цивилизацијског посрнућа. Други свјетски рат је свакако симбол великих идеала и изневјерених очекивања. Богови рата надвладали су апостолска очекивања да је мирољубивост и социјална правда у интересу свих народа и да ће свијест о томе преовладати већ у овом вијеку. Ратно у људском бићу као инстинкт однијело је превагу надрационалним и у овом вијеку – „вијеку зла“ којег се посленици наше струке, ма колико

жељели, неће ослободити као времена које треба iznova проучавати и тумачити у дјелима, порукама и опорукима.

Тиме руковођен, научни одбор формулисао је инспиративан наслов научног скупа *Други свјетски рат – 50 година касније* – оводом којег је сабрао под кров Црногорске академије наука и умјетности велики број посленика од којих је 99 саопштило резултате својих радова, тематски распоређених у 14 посебних целина овог двотомног зборника.

Сплетени у ниску поглавља, радови: *Југославија и свјетски ратови*, виђени кроз суштински смисао уводничарског текста под називом Други свјетски рат – педесет година касније, а затим у низу радова у којима доминирају питања: религије и фашизма, комунизма и фашизма, идеолошких антитеза и синтеза; идеолошких основа Другог свјетског рата; духовне кризе као узрока Другог свјетског рата; етичког погледа на сударе свјетова у XX вијеку; југословенко-совјетских односа; проблема економске компатибилности југословенског простора са Европом; као и теме: *Други свјетски рат и унутрашње преуређење Југославије*; избјегличка краљевска влада и српско национално питање; комунисти и српско питање у свјетлу нових спорења; федералистичке концепције о Југославији у Другом свјетском рату; питања антифашизма и колаборационизма; од борбе за живот до борбе за власт; страдања и прогони цивилног становништва; социолошке и демографске промјене настале расељавањем и егзодусом становништва током рата; однос католичке цркве према Југославији; окупациони системи и колаборационистички режими на простору преуређене Југославије; удио просвјете и културе у отпору фашизму; међународни аспекти антифашизма у Југославији; неспоразуми савезника око отварања Другог фронта у Европи; САД и питање Југославије; Југославија у британским поли-

тичким визијама; питање геноцида у Југославији; ратни губици и почетак обнове; демократска и федеративна Југославија – оцјене и дилеме; Балкан и свијет крајем XX вијека и мјесто Другог свјетског рата у историји. У овако тек набројеним темама – час сплетеним, час расплетеним у ниску идеја, порука и опорук за које се, са мање или више научне инвентивности, идејне, политичке и идеолошке оптерећености (каткад до острашћености, али на срећу у већој и доминантној мјери са порукама које разјашњавају недоумице и упозоравају на стрпљивост и небјежање од историјске реалности, онда и данас) – не тражи се, нарочито не од људи који се баве науком, прилагођавање актуелним режимима и идеолошким трендовима.

Можемо мирне савјести рећи да ће читаоци овог Зборника имати прилике да ауторе ових текстова виде у свим нијансама научне озбиљности, политичке оптерећености, идејне усмјерености, суздржаности и научне сериозности и мисаоности, па и научне недовољности, што саборно казује да узраста обиље разноврсног научног поимања и тумачења о овом великом историјском догађају како у домену постојећих, тако и нових сазнања о овом рату као феномену који најбоље изражава смисао цивилизацијског суноврата XX вијека. Скуп је свакако био подстицај за прекретницу наше науке о Другом свјетском рату, јер, чини се, праве и потпуне историје о њему још немамо управо због навике да продужавамо и понављамо историју. Изолација и санкције онемогућиле су да провјеримо наша сазнања, упоредимо их и на мјеродаван начин верификујемо спрам других. У обиљу идеја чини се да посебну пажњу привлаче оне које разматрају смисао југословенске револуције и постављају питања њене успјелости. Чини се, међутим, да категоријални судови о револуцији, са оваквог становишта иду у прилог Дројзеновим схва-

тањима да накнадни догађаји дају сми-сао претходним. По том основу постави-ло се и питање историјског смисла југо-словенске револуције 1941–1945. због последица рата из 1991. године. Сма-трајући је у том контексту историјски неуспјелом, чуло се на овом скупу да се управо будимо под притиском пропале епохе и идеолошких система. Ипак, да ли смо у ситуацији и да тако олако мије-њамо своја некадашња увјерења и да се прилагођавамо новонасталом стању. Југославија се у оба случаја распала прво изнутра, а затим је спољни фактор уређивао и преуређивао по свом укусу. Каже се – револуција није успјела?! Од-говор није лако дати и историчару то ријетко полази за руком. На сличан начин расправљајући о антифашизму и улози комуниста и комунистичког и четничког покрета у њему, чуло се и прочитаће се у овом зборнику како нијрдан од два покрета отпора не може бити полазиште за будућност: партизански зато што је задојен идеологијом свјетске револуције, а четнички што се није издигао изнад границе да буде додатна снага у идејно-политичкој борби за велику Србију у великој Југославији и што је остао на нивоу колаборације.

Рационална историјска свијест не-опходна је за обликовање сазнања наро-да о себи и другима. У Црној Гори и Ср-бији, као и код других „историјских наро-да“, историјска свијест је, истовремено, и предност и мана. Наиме, историјска оптерећења често знају бити трагична за мале народе. Савремено искуство је довољно упозорење. Са овог временског одстојања, свјedoци смо разорних посљедица пролетерског интернациона-лизма и незавршених националистичких делиријума. Многе несреће не могу се објаснити уротом, уклетошћу, судбином, „кућом на сред пута“, пакленом завје-ром домаћих и страних мрачних сила, јер је то сигуран пут ка новој митоманији.

Није непознато да грађанско-монар-хистичка и комунистичкорепубликанска,

Александрова и Брозова Југославија, нијесу постигле изоштрен критички суд о себи, рационалну представу о сопстве-ној улози и значају у историјском току XX вијека. Заправо, оне то нијесу пост-але ни у виђењу савременика, ни у исто-риографији, па ни у званичним поли-тичким пројекцијама. Политички моћ-ници су, као ријетко гдје у свијету, у обије Југославије тражили да муза историје – Клио – ћути док траје њихова власт. Само апологетска историја и њени твор-ци имале су шансу, а за већину истори-чара Прокопије из Цезареје био је ствар-ни или изнуђени узор. Преко њега исто-ричари су постајали мимикричари са Аријадниним концем у рукама, и многи-ма није пошло за руком нити да напишу стварну историју, нити да се из полити-чког лавиринта извуку. Схватање о не-гацији стварности или њеном мистифи-ковању уношењем мистериозних поје-диности у идеолошко-политичке и про-пагандне садржаје стварало је у обије Југославије „параисториографију“ чији су слојеви дубоки и трагични. Развијајући до максимума с времена на вријеме на-ционалну пропаганду, не мали број по-сленика наше науке као и сродних дис-циплина, под видом бригае за народ, у обије Југославије, не ријетко је давао подстицаје мржњи, насиљу и нетрпељивости на етничком, вјерском и национа-лном плану. Штавише, у обије Југо-славије историчари су неријетко били идеолошки бојовници који су под „маском историчара“ подгријавали сукобе горе и од самих пропагандиста. Често су били водеће личности у штабовима политичке и националне пропаганде. Стога смо управо овим поводом у прилици да кажемо да историчари прве и друге Југославије у већој мјери нијесу на нивоу струке ко-јом се баве довољно развили самопо-штовање еснафа којем припадају ни на научном ни на образовном плану. Циљ разногласја садржаног у радovima овог зборника управо упозорава да до култа

историјске истине није могуће доћи без стрпљивог, упорног и самосвјесног одбацивања идеолошких наплава и вјерско-националних мистификација.

На крају, сматрамо потребним споменути.

За дух толеранције, уљудности, духовности и гостопримства, присутног од почетка рада овог научног скупа у Подгорици 20–22. септембра 1995. до публиковања овог зборника почетком јануара 1998. године, искрену захвалност и дубоку оданост овим поводом казујемо академику Владу Стругару, предједнику Редакционог одбора и уреднику овог зборника, чијом упорношћу, стрпљивошћу и ријетким даром сва ова разноврсна и често несагласна штива усаглашена и обједињена, те несебичношћу и уредничком педаантношћу доведена до

коначне реализације коју вам представљамо. Исто тако, благодарност и дубоку захвалност казујемо академику Миомиру Дашићу који је домаћински бринући о скупу и у ова оскудна времена изнашао средства за публиковање зборника и плаћање ауторских хонорара.

Можемо заиста изразити осјећање поноса и задовољства прегнућем, умјешношћу и несебичном пожртвованошћу уважених академика Стругара и Дашића, као и радом Организационог, односно Редакционог одбора, рецензента и свих који су учествовали у раду током стварања ове књиге. Такође изражавамо захвалност свим ауторима који су овим поводом путем радова изrekli свој мemento о Другом свјетском рату као теми којом се баве и којом ће се и даље бавити.

Ђорђе Борозан

Бехија Златар, ЗЛАТНО ДОБА САРАЈЕВА (XVI СТОЉЕЋЕ),
Сарајево, 1996

„Цвијет међу градовима“, тако се у документима понекад назива Сарајево.

С правом. Јер, у питању је, када је реч о XVI веку, свакако највећи и најзначајнији град у Босни и један од највећих на Балкану.

Упркос напорима не малобројних истраживача његове прошлости, почевши од оног Владислава Скарића, па до Хазима Шабановића, прошлости Сарајева односно његовом златном добу — XVI веку, посвећена је тек у наше дане, из пера сарајевског османите Бехије Златар, заслужена монографија. Рад је настао на основу њене докторске дисертације (одбрањене 1986. године у Београду), писане, претежно, на основу турске грађе досад некористићене или само делимично кориштићене. То су, у првом реду турски пописни дефтери (1468–1604), сицили (1556–1558, 1565–1566), Минимте дефтери (од средине XVI до почетка XX века), документи Хистор-

ијског архива у Дубровнику, Хроника Мухамеда Енвера Кадића, извори који су се налазили у Оријенталном институту пре његовог вандалског уништења.

Књигу чине следећа поглавља: *Увод, Градови на Балкану у XVI стољећу, Нацианак и изградња града, Сарајево као управни и војни центар Босанског санџака, Сџановништво, Градска привреда, Локална и сџољна трговина, Култура и просвјета, Подизање и одржавање грађевина монументалне и исламске архитектуре, Закључна разматрања* (уз наведене *Изворе и литературу*).

Сарајево је подигнуто, знамо, поред средњовековног трга Трговишта (односно Уторковишта, које је страдало у ратовима) и сматра се плански основаним градом.

Од свог оснивања, 1462. године, па до краја XVI века, Сарајево је израсло у један од већих градова на Балкану: већ до краја XV столећа био је администра-